

“Сукенка Ларэлей” Івана Навуменкі ў інтэр’еры сусветнай Ларэлеяны

Адамовіч, Г.Я. “Сукенка Ларэлей” Івана Навуменкі ў інтэр’еры сусветнай Ларэлеяны / Г.Я. Адамовіч // Вечны рух жыцця і заканамернасці творчых пошукаў літаратуры : мат. рэсп. навукова-практ. канферэнцыі (да 90-годдзя з дня нараджэння І.Я. Навуменкі), Мінск, 26-27 лютага 2015 г. / Цэнтр даследаванняў бел. культуры, мовы і літ. Нац. акадэміі навук Беларусі. – Мінск : Права і эканоміка, 2015. – С. 111–116.

Ларэлея – з шэрагу класічных (вечных, традыцыйных) вобразаў, пашыраных у сусветнай літаратуры і мастацтве. Гамлет быў вядомы па дацкай хроніцы XII ст., Праметэй – са старагрэцкага міфа, Дон Жуан – з іспанскай легенды. Некаторыя з класічных вобразаў вынайдзены творцамі: так, Дон Кіхот – адкрыццё М. Сервантэса. Ларэлей, пагодле адной версіі, – вобраз, што паходзіць з нямецкіх народных легенд, паводле другой, – стварэнне рамантыка Гейдэльбергскай школы К. Брэнтана, 1801 г.

Класічныя вобразы, якія маюць шматлікія інтэрпрэтацыі ў розных відах літаратуры і мастацтва, вядомыя ў жыццёвай практыцы чалавека, утвараюць своеасаблівы дыскурс, названы па імені сапалюўнага героя, – кіхачыяна, фаўстыяна. Так і вобраз Ларэлей мае дачыненне не толькі да нямецкай паэзіі, якая стала калыскай яго сталення і развіцця, але і да іншых народаў, на чью мову былі перакладзены вершы К. Брэнтана, Г. Гейне ці падобная да іх “Лясная размова” Ю. Айхендорфа. Сярод перакладчыкаў нямецкіх паэтаў на беларускую мову – Ю. Гаўрук, Я. Семяжон, У. Папковіч, Л. Баршчэўскі. Празіаічная версія сюжэта на рускай мове пераказана А. Дэйчам [1]. Таму паняццем “Ларэлеяна” прагануем абазначыць увесь дыскурс – мастацкі, навуковы, жыццёва-практычны, – звязаны з вобразам Ларэлей.

Ларэлеяну можна прэзентаваць як своеасаблівы музей/кантэкст/дыскурс, што існуе і ў прасторы літаратуры і мастацтва, і на адкрытым павеатры, дзе на адным з крутых паваротаў Рэйна ўзняўляюцца выявы-вобразы даўняга сюжэта. На мастацкай прасторы Ларэлеяны шмат твораў нямецкай і іншых літаратур. Сярод іх “Ларэлея чырвонай імглы” Р. Брэдберы, “DerArmeDolmetscher” К. Вонегута [2] і інш.. Выяўленча-вобразны кантэкст Ларэлеяны прэзентуюць паштоўкі і творы жывапісу [3]. Пра яе спяваюць “Чынгіс-хан” і “Scorpions”. Да класічнага вобраза звяртаюцца ў кінамастацтве [4]. На “адкрытай” прасторы Сярэдняга Рэйна можна бачыць тыя мясціны, паміж гарадкамі Бахарах і Сант-Гоарсгаўзен (зямля Рэйнланд-Пфальц), дзе рака робіць круты паварот вакол высокага (132 м) уцёса [5], які называюць “скала Лоры”, “сланцавы ўцёс”, “скала-шаптуха”, “уцёс-вартаўнік”, “скала падступстваў”. Гэта месца вабіць вандроўнікаў, і ў Інтэрнеце змешчаны запрашэнні на экскурсійныя туры [6], у 2008 г. сюды імкнуліся ўдзельнікі аўтапрабегу [7] і г.д. Мясцовасць аздабляецца прысутнасцю вобраза Ларэлей, а яе імя, што мае громкую вядомасць і разам

з тым асабліваю мілагучнасць, выкарыстоўваецца ў розных гандлёвых трэндах (напр., расійскай кампаніяй па вытворчасці рэчаў для салонаў прыгажосці, інтэрнет-магазінам мэблі і інш. [8]).

Ларэляна – скарбніца літаратурна-мастацкіх сюжэтаў і вобразаў – можа быць прэзентавана праз свой матыўны кантэкст. Першы вобраз – вобраз загалоўнай гераіні: гэта німфа/рачная фея/русалка/чараўніца, яна ж пакінутая дзяўчына/дачка рыбака. Другі складнік сюжэта – скразны матыў і яго варыянты: нешчаслівае каханне/каханне здалёк/няроўнае каханне, і як вынік гэтага – растанне з каханым, свядомае ці пад прымусам: “Я доле жыць не смею, / Я не жаляю жыць! / За то, што гибель сею, / Велі мяня казніць!” [9, с. 70]. Трэці элемент – заўчасная/ дабраахвотная смерць/змова са старым богам Рэйна. Паводле Брэнтана, Ларэлей кінулася з гары ў вір, быццам убачыўшы там, знізу, у чоўне свайго каханага; паводле іншай інтэрпрэтацыі паэта, яна прыняла атруту (“Блакітны кубачак... у ім / Каханне і вясна, / Труці ж мяне пітвом сваім... / Я вып’ю ўсё да дна” [10, с. 21]). Чацвёрты элемент сюжэта – німфа/русалка Ларэлей, седзячы на скале, прываблівае рыбакоў сваімі чароўнымі спевамі. Сюды ўплываюцца вобразы-матывы чароўных спеваў, залатых валасоў, матыў заблыцця... Пяты элемент сюжэта – рыбака, юнака, прывабленыя Ларэлей, тонуць у віры / разбіваюцца аб скалу, аб падводныя камяні. Самы вядомы верш Г. Гейнэ ўзнаўляе апошнія два матывы [11, с. 100]:

Адкуль ён узяўся, не знаю,
грэбнем,

Той сум, што мяне агарнуў;
Чамусьці я ўсё ўспамінаю
Даўнейшую казку адну.

Вільготнай вясёлняе вее,
выплывае

І дрэмле Рэйн стары,
На захадзе палымнее
зважае,

Вяршыня крутой гары.

Сядзіць там, уся ў праменні,
Дзяўчына дзівоснай красы;
На ёй залатое адзенне,
Як жар, зіхацяць валасы.

Кожны з вобразаў-матываў сюжэта мае багатыя разгалінаванні ў сусветнай літаратуры і мастацтве. У інтэр’еры сусветнай Ларэляны ёсць месца і апавяданню маладога на той час беларускага пісьменніка І.Навуменкі “Сукенка Ларэлей” (1969 г.). У якім аспекце, на якіх напрамках пралягаюць сувязі мастацкага свету гэтага твора з дыскурсам Ларэляны?

Яна іх расчэсвае

Чароўную песню пяе.
І песняю тою да неба,
Да сэрца яна дастае.

На чоўне рыбак

У сцішную тую пару,
Ён больш ні на што не

А толькі глядзіць угару.

Прыгожае – недасяжна,
І шчасця у ім не шукай.
Загінеш, рыбак адважны,
Ад песні Ларэлей.

Прамая адсылка да класічнага вобраза прысутнічае ў самой назве твора. Разам з тым тут ёсць і своеасаблівы элемент правакацыі. Так, розныя аўтары сцвярджаюць, што Ларэля і адзенне – дзве рэчы несумяшчальныя, хоць ёсць і процілеглыя сцверджанні. У апавяданні І. Навуменкі вобраз-рэч сукенкі адыгрывае сэнсавызначальную ролю. “–... Навошта табе такая сукенка?.. У ёй толькі ў оперы выступаюць...” – пытаецца ў гераіні яе муж. Каб захаваць у тайне сваю сустрэчу з Вігдароўскім, у якога так моцна і неспадзявана закахалася гераіня, Рыта адказала, што надумала пашыць сукенку з парчы, якую “прывёз яе стрыечны брат з замежнай камандзіроўкі...” [12, с. 467]. Сукенка з парчы выступае, такім чынам, як сімвалічнае ўвасабленне незвычайнага, чароўнага – каханья, якое напаткала гераіню, такі ж казачны, чароўны свет оперы, куды можна апануць сукенку з парчы, у параўнанні з побытавым жыццём чалавека. Так Рыта-Ларэля – гераіня, якая толькі цікаўным позіткам пісьменніка вылучана з натоўпу, выцягнутая з паўсядзённага жыцця, каб перажыць хвіліны незвычайныя, перыяд гарачага, палкага, як шал, каханья.

У мастацкім свеце апавядання закаханая з яўляецца звычайнай жанчынай, па сутнасці, узятай з людскога натоўпу, якія віруе ў вялікім горадзе вакол Рыты. Яна мае мужа і дачку. Яна – выкладчыца ВНУ. Жыццёвыя абставіны І. Навуменкі, які пэўны час працаваў у БДУ, відавочна паўплывалі на гэты вобраз. Тут і заняткі, якія Рыта праводзіць са студэнтамі ўвечары, і ўменне (як і жаданне) быць на вышыні сваіх прафесійных якасцей (чытаць лекцыю, не зазіраючы ў паперы, быць абазнанай у навуковых доследах і пошуках). “Яна старанна рыхтавалася да лекцый і прыходзіла дамоў задаволенай, калі адчувала поспех” [12, с. 470].

Але са звыклага рытму жыцця яе выбівае раптоўнае пачуццё: Рыта пакахала Вігдароўскага. Матыў моцнага пачуцця, якое перайначвае гераіню і свет наўкол, папярэецца і ўзмацняецца з развіццём падзей “Ён прынёс у яе жыццё нейкі агніста-радасны струмень, нібы вярнуў яе ў напаўзабыты свет маладосці, памог зірнуць на самую сябе і на ўсё наваколле шырока раскрытымі, здзіўленымі вачамі” [12, с. 461]; “Яны ўдваіх як бы складалі адну нераздзельную істоту, якая жыла адной і той жа радасцю і горам, давала аднолькавую ацэнку зывам жыцця, на адной хвалі марыла і трызніла” [12, с. 464]; “Усё, што было, яна рабіла, нібы падпарадкоўваючыся волі другой істоты, далёкай і незразумелай, якая, аднак, жыла ў ёй самой як бы ў стане часовага вогненна-хмельнага вар’яцтва, якое нахлынула на яе, як насланне” [12, с. 470]... Каханне як пачуццё, што абпальвае героя, раскрываючы перад ім прыгажосць сусвету, – традыцыйны матыў сусветнай літаратуры (Ф. Петрарка, Ё.В. Гётэ і інш.).

Рыта закахалася ў “далёкага” героя (Вігдароўскі жыве ў іншым горадзе і прыязджае да каханай; але ён жа чалавек жанаты і не можа пакінуць жонку і двух дзяцей). Матыў далёкага каханага/каханай, матыў каханья здалёк таксама з шырока вядомых, скразных у літаратуры (прыгадаем Дж. Рудэля і

яго каханне да прынцэсы Трыпалійскай, што склала аснову матыву кахання здалёк). Таму ўслед за гэтым матывам натуральна з’яўляецца матыў растання. Але пачуццё так проста не знікае. Калі раптоўна Рыта бачыць у натоўпе знаёмую постаць, “іх растання як і не было, яна да дробязей памятала ўсё, што ён калі-небудзь сказаў...” [12, с. 472].

Матыў растання і матыў адзіноты – з самых пашыраных у сусветнай літаратуры. Адсюль і той сум, што перадаецца ад чалавека да чалавека, нібыта пераходзіць з аднаго твора ў другі, з адной літаратуры ў іншую. “Адкуль ён узяўся, не знаю, / Той сум, што мяне агарнуў”, – пачынае сваю “Ларэлею” Г. Гейнэ [11, с. 100]. Гэтым матывам сугучны матыў–вобраз вады: героі сустракаюцца пад дажджом, нават адпачываць Рыта едзе на мора з надзеяй на новую сустрэчу. Варта прыгадаць лейтматыў дажджу як страты, непапраўнай страты – смерці, што праходзіць праз раман Э. Хемінгуэя “Бывай, зброя”.

Наступны матыў – спробы вярнуць страчанае – для класічнага сюжэта не зусім характэрны. Але менавіта яго найбольш распрацоўвае І. Навуменка. Рыта робіць некалькі захадаў, каб вярнуць каханне. Але аднойчы яна ўбачыла Вігдароўскага з жонкай, дзецьмі... І – пераадоўвае сваё пачуццё, каханне-насланне. У класічным варыянце сюжэта гераіня павінна зведаць (і зведае) забыццё, мець халоднае сэрца і халодны розум, што не павінна перашкодзіць (і не перашкаджае) асудкаць юнакоў, рыбакоў на смерць у вірах, на каменях Рэйна. Матыў забыцця спалучаецца з матывам пераадолення кахання. Але сум... туга... распач, якія бяруцца быццам ніадкуль... Ёсць гэта і ў апавяданні І. Навуменкі: Пра Вігдароўскага яна ўспамінала з лёгкім, ціхім смуткам” [12, с. 480].

Гэты матыў апошняга развітання, як і матыў раптоўнага кахання, перадаюцца праз адін і той жа вобраз, праз вобраз-рэч – сукенкі, той, непашытай, з парчы, у выніку незапатрабаванай, як і ў нішто сышло тое палкае пачуццё, як страчаным сталася само каханне. Так Рыта страчвае – і незваротна – цяжкі да каханага, і адпаведна – сімвалічна – развітваецца з сукенкай: “... сукенкі з парчы яна не пашыла. Усё адкладвала. Штосьці як бы замінала...” Яна падаравала матэрыю пляменніцы – гэта яна, пляменніца, “распусціла доўгую, русую касу... і, ахінуўшыся кавалкам бліскучай матэрыі, кінулася да люстра...” [12, с. 480]. З гэтым кавалкам парчы гераіня нібыта перадала дзяўчыне магчымасць шчасця, шчаслівых святочных дзён, кахання як асляпляльнага ўрачыстага пачуцця...

“Рыта чула роўныя, моцныя штуршкі сэрца мужчыны і чула, як б’ецца ўласнае. Недзе тут нараджалася музыка, а ўслед за ёй бяздумная, шчаслівая адданасць яму, жаданне быць з ім, адчуваць яго да бясконцасці.

–Мне хутка трэба ісці, – прашаптала Рыта.

–Ларэлея, – адказаў ён. – Пачакай, Ларэлея...

Яна любіла, калі ён яе так называў.

Гэтае слова яна пачула ад яго ў першы вечар іхняга знаёмства...” [12, с. 464]. І – “Ён называў яе Ларэлей і няхай хоць раз у жыцці ўбачыць у сукенцы Ларэлеі, пры бляску тэатральных люстраў...”

Але сукенкі яна не пашыла...” [12, с. 480].

Так вобраз-сімвал Ларэлеі, прайшоўшы праз усё апавяданне І. Навуменкі, дазволіў пераасэнсаваць будзённы, побытавы сюжэт, надаўшы яму класічную выразнасць і вытанчаную прыгажосць. Хоць на самай справе толькі каханне, толькі палкае пачуццё здольнае ператварыць звычайнае ў святочнае, а побытавае, руціннае – у зз’яочае ўсімі промнямі святла і прыгажосці.

Здаецца, у разгорнутым І. Навуменкам сюжэце мала што нагадвае традыцыйную гісторыю пра Ларэлею. Іншы час. Іншая прастора. Героі, раней невядомыя ў традыцыйнай Ларэлеяне. Зусім іншае – побытавае – асяроддзе. Новыя людзі, сярод якіх жывуць Яна і Ён. Адсылка да класічнага вобраза выглядае нібы як проста адсылка, напамін згадка. І ад класічнага сюжэта засталася хіба толькі схема, архетып, алгарытм. Але такі паварот у развіцці традыцыйнага сюжэта для беларускай літаратуры зусім не новы. Прыгадаем, напрыклад, “Энеіду навыварат” В. Равінскага. У гэтым жа рэчышчы, стаўшым традыцыйным для беларускай літаратуры, напісана і апавяданне М. Стральцова “Свет іванавіч, былы донжуан”. У ім жа – і апавяданне І. Навуменкі.

Але гэта калі назіраць за “паверхняй” літаратурных перапрацовак. Калі ж паглыбляцца ў сутнасць пераасэнсаваных пісьменнікам (або пісьменнікам) вобразаў, можна ўбачыць нешта істотнае для беларускай літаратуры, якая звернута да класічных сусветных узораў, вельмі важнае для яе. За здаецца, простым згадвааннем класічнага вобраза стаіць глыбокае ўнутранае ўзнаўленне класічных перыпетый сюжэта. За побытавай інтэрпрэтацыяй “высокай” традыцыі хаваецца ўзвышэнне жыццёвых рэалій. Паэтызацыя штодзённага існавання чалавека, азоранасці гэтага жыцця, гэтага побыту, высокім чалавечым пачуццём, гарэннем усіх яго жыццёвых сіл, асвечанасці каханнем.

Рэмінісцэнцыя традыцыйнага вобраза і далейшае разгортванне класічнага сюжэта дазваляе ўбачыць, што і ў звычайным жыцці простага чалавека часам здараюцца цуды, не меншыя за тыя, што апісваюцца пісьменнікам, што захавана ў народнай творчасці, чым прасякнута сусветнае літаратура і мастацтва. І будзённае, звычайнае ўзвышаецца да цудоўнага, чарадзейнага, але разам з тым і глыбока сутнаснага.

Ларэлей – яна побач. Яна не толькі сядзіць і чакае на сваёй гары свайго “зорнага” часу, але яна жыве ў прадчуванні непазбыўнага кахання, жыве ў надзеі сустрэцца з каханым, рыхтуецца да таго цудоўнага, што можа адбыцца ў яе жыцці. І сукенка Ларэлеі нагадвае аб гэтым...

Літаратура:

1. <http://www.ega-math.narod.ru/Reid/Tales/Loreleya.htm>
2. http://novychas.info/uploads/userfiles/files/litbiel/litbiel_2013_7.pdf
3. <http://blog.i.ua/community/1951/1274261/>
4. <http://www.kinopoisk.ru/film/818427/> ; <http://geekster.ru/agents-of-s-h-i-e-l-d-kontsept-art-lorelej/>
5. <http://www.viza.md/ru/content/%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B0-%D0%BB%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%B9-%D0%BD%D0%B0-%D1%80%D0%B5%D0%B9%D0%BD%D0%B5>
6. <http://platpaul.livejournal.com/68340.html>
7. <http://avtotravel.com/forum/aft/33025/afpg/3>
8. <http://moikrug.ru/companies/949484085/> : <http://mnogomeb.ru/tkani/shenill-zhakkard/lorelej/>
9. Брентано, К. «Жила на Рейне фея...» / К. Брентано // Воздушный корабль : Литературные баллады. – М. : Правда, 1986. – С. 69–72 (пер. В. Топарава)
10. Закаханы вандроўнік : Паэзія нямецкага рамантызму. – Мінск, Маст. літ., 1989. – с. 20–21.
11. Гейнэ, Г. Ларэляй / Г. Гейнэ // Гаўрук Ю. Узвіханы ветразь : Вершы, паэма, пераклады. – Мінск: Маст. літ., 1990. – с. 100.
12. Навуменка, І. Сукенка Ларэлей / І. Навуменка // Навуменка І. Зб.тв. : у 6 т. Т. 2 : Аповесці і апавяданні. – Мінск : Маст. літ., 1982. – С. 460–480.